

*1. Права людини: теорія і історія розвитку
в Україні і зарубіжних країнах.*

ТЕОРІЯ І ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ПРАВ ЛЮДИНИ

Алтанець Юлія Володимирівна,

студентка 3-го курсу, гр. БЗП-23

Київський національний університет технологій та дизайну

Науковий керівник: д.ю.н., професор, завідувач кафедри приватного та публічного права інституту права та сучасних технологій Оніщук Ю.В.

м. Київ, Україна

Протягом останніх століть багатьма вченими розглядалась еволюція поняття прав людини. Історичний шлях розвитку прав людини бере свій початок з античних часів. Саме в Стародавній Греції, а згодом у Римі зародився та розпочався шлях розвитку ідей про природні права, формувались поняття свободи та рівності людини і громадянина, встановлювались взаємозв'язки між державою та людиною, а також державою та суспільством. Основні ідеї формування та розвитку інституту прав людини, які започаткували та розвинули відомі філософи та мислителі цього періоду як Сенека, Епіктет, Марк Аврелій, Цицерон, Солон, Піфагор, Геракліт, Демокріт, Сократ, Платон, Арістотель, Епікур, Полібій та ін.

Проведений історичний аналіз мислителів Давньої Греції та Риму дозволяє з'ясувати, що перші теоретичні розробки та законодавчо закріплені положення права сягають античних часів. Відтоді було сформоване бачення про політичні права, демократію, законотворчість та особисту відповідальність громадян; започатковано основоположні поняття про справедливість, рівність та автономію. Своєрідний правовий статус мало населення полісів, яке поділялося на різні соціальні та етнічні групи. Звичайно, що нерівність була нормою і пріоритет надавався полісу або державі, що законодавчо закріплювалося. Слід зауважити, що в Стародавній

Греції і в Стародавньому Римі існували певні індивідуальні права громадян, наприклад, право приватної власності, право слова, брати участь в народних зборах, право обіймати посади і т. д. [1]

Неодмінно слід зазначити, що рабам свобода не належала і вони не були суб'єктами відносин в полісі. Ідея прав людини виникла як моральна філософсько-правова категорія, яка має багатовікову історію. Ідея сформулювати основні права виникла з потреби захистити людину від втручання державної влади. Спочатку зосереджено увагу на тих правах, які зобов'язують державу утримуватися від втручання в свободу життєдіяльності людини, тому права цієї категорії ще називають фундаментальними свободами.

Права людини «сучасності». Напочатку ХХ ст. після Першої світової війни і утворення Ліги Націй та Міжнародної організації праці, саме права людини стають предметом міжнародно-правового регулювання, а питання захисту прав людини виходять за національні межі та стають об'єктом регулювання міжнародного права. Суцільне нехтування правами людини в період війни виявило неспроможність окремих держав та й міжнародних структур стати на їхній захист. Відтак, у 1945 р. створено глобальну міжнародну організацію – Організацію Об'єднаних Націй, однією з основних цілей якої є утвердження віри в основні права людини, у гідність та цінність кожної людської особистості [2].

Перші правові документи. 10 грудня 1948 року у Парижі Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй ухвалила Загальну декларацію прав людини. Це перший документ універсального характеру, який на міжнародному рівні проголосив основні громадянські, політичні, соціально-економічні та культурні права і тим самим встановив стандарти та ідеали, яких сьогодні прагнуть дотримуватись, на жаль, не всі країни світу. За своєю природою Загальна декларація прав людини не є зобов'язальним міжнародно-правовим актом, тому в 1966 р. ухвалено два пакти, які розвинули положення Декларації, а саме : Міжнародний пакт про

громадянські й політичні права та Міжнародний пакт про економічні, соціальні й культурні права. Потім їх доповнили Факультативним протоколом до Міжнародного пакту про громадянські й політичні права (1966 р.) та Другим Факультативним протоколом до Міжнародного пакту про громадянські й політичні права (1989 р.).

Вищезазначені три міжнародно-правові документи утворюють Міжнародний Білль про права людини, що складає основу міжнародно-правового захисту прав людини на універсальному рівні. В свою чергу, Міжнародні пакти, на відміну від Загальної декларації прав людини, є міжнародно-правовими договорами зобов'язувального змісту.

Беззаперечно, що перші юридичні акти в галузі прав людини ухвалюють в багатьох країнах Європи та США, серед них виокремлюємо: Велику Хартію вольностей (1215 р.), Хабеас Корпус Акт (1679 р.), англійський Білль про права (1689 р.).

Основні міжнародно-правові акти, присвячені правам людини. Згодом, приймають та ухвалюють багато міжнародних актів, які присвячені правам людини в певних сферах, серед яких є: Європейська Конвенція з прав людини (1950 р.); Конвенція про запобігання злочину геноциду й покарання за нього (1948 р.); Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (1965 р.); Американська конвенція прав людини (1969 р.); Конвенція про припинення злочину апартеїду й покарання за нього (1973 р.); Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації жінок (1979 р.); Африканська хартія прав людини та народів (1981 р.); Конвенція проти катувань й інших жорстоких нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання (1984 р.); Конвенція про права дитини (1989 р.); Арабська хартія прав людини (2004 р.).

Аналізуючи міжнародно-правові документи, потрібно звернути увагу на численні наукові праці дослідників, які з власної точки зору трактують пояснення щодо концепції прав людини. Як зазначає вітчизняна дослідниця М. Антонович у своїй науковій праці «Еволюція поняття прав людини та

проблема їх класифікації», що під правами слід розуміти певні можливості людини, необхідні для її існування та розвитку в конкретно-історичних умовах, які об'єктивно зумовлюються досягнутим рівнем розвитку людства і мають бути загальними та рівними для всіх людей; можливості вибору особою певної поведінки для забезпечення свого нормального існування та розвитку, закріплені в законах та інших правових актах держави і міжнародних документах, обумовлені рівнем економічного, соціального, духовного і культурного розвитку суспільства. Слід відзначити, що англійський термін «human rights (права людини)» було вперше вжито у 1942 р., коли 26 держав-союзниць у Декларації Об'єднаних Націй висловили своє тверде переконання в тому, що повна перемога над ворогами є дуже важливою для захисту життя, свободи, незалежності та релігійної свободи, а також для забезпечення прав людини і справедливості як на власній території, так і на інших територіях [3].

Підходи до розкриття теоретичного змісту поняття «права людини». Основні підходи до розкриття теоретичного змісту поняття «права людини», процес практичного осмислення триває і досі. Одним із прихильників широкого розуміння цієї сфери є М. Козюбра, який зазначає, що існують два протилежних за своєю сутністю підходи – природно-правовий та позитивістський. Прихильники природно-правового підходу вважають, що права людини належать їй від природи, вони є невідчужувані, невіддільні від неї; людину не можна позбавити її прав, оскільки вони становлять елементарні передумови гідного людського існування. За позитивістського підходу творцем прав людини є держава. Відповідно до цього підходу, права людини – це лише ті можливості людини, які надає їй держава, через їхнє закріплення в джерелах позитивного права. Беручи до уваги існуючі підходи, професор М. Козюбра вважає, що права людини – це блага й умови життя, яких людина потребує для гідного існування, що визнані світовою спільнотою та задоволення яких людина може домагатися від держави.

Три покоління прав людини, їх концепція. Останніми десятиліттями, вітчизняними та зарубіжними науковими дослідниками розглядалися та визначалися основні періоди становлення і розвитку прав людини. Найбільш популярною та визнаною в міжнародній практиці є три покоління прав, які в 1970-х рр. заснував чеський та французький юрист Карел Васак. Його запропонована концепція була досить інклюзивною, повністю охопила діапазон існуючих прав людини та набула широкого міжнародного визнання [4].

Перше покоління прав людини має вікову історію і бере свій початок з прийняття правового документу – Великої хартії вольностей або Магна Карта (1297 р.) і включаючи такі визначні документи як Білль про права Сполучених Штатів (1791р.) і Декларація прав людини і громадянина (1789 р.). До першого покоління прав людини відносяться особисті (громадянські) і політичні права. До них належать: право на життя; право на свободу та безпеку особи; право громадянина на свободу думки, совісті та релігії; рівність перед законом; право на гласний розгляд справи незалежним і неупередженим судом; право на свободу слова та ін. Права цього покоління є невідчужуваними від людини та виражають незалежність особистості від державної влади.

Друге покоління прав людини сформувалося на поч. ХІХ ст. у зв'язку зі змінами в економічній сфері окремих розвинених країн. Тому виникли соціально-економічні та культурні права людини, а саме право на працю, право на відпочинок, право на освіту, право на соціальне забезпечення, право на медичну допомогу, право на захист материнства й дитинства та ін. Це так звані позитивні права, для реалізації яких необхідна організуюча, плануюча та інші форми діяльності держави із забезпечення цих прав. Крім зазначених прав людини, законодавство України, зокрема, Конституція України, закріплює широкий перелік економічних, соціальних та культурних прав, наприклад, право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів (ст. 44); право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне

страхування (ст. 49); право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло (ст. 48) та ін.

Третє покоління прав людини обумовлено розвитком перших двох поколінь прав людини та суспільства загалом. Це покоління прав людини називається колективним чи солідарним. На підставі розвитку національно-визвольного руху країн, а також загострення глобальних світових проблем сформувався термін «права народів», до яких входять такі права, як: право на мир, право на безпеку, право на самовизначення народів, право на здорове навколишнє природне середовище та ін.

Водночас реалізація колективних прав не повинна обмежувати права і свободи окремої особи. Права націй, права народів, права окремих соціальних груп не можуть мати привілеїв над правами окремих індивідів. Права третього покоління покликані подолати автономію окремих індивідів, що конкурують між собою і забезпечити соціальну солідарність, що дозволить людям повністю розкрити свій потенціал за допомогою спільної участі в соціальному житті різних співтовариств, до яких вони належать.

Четверте покоління прав людини пов'язано з процесами демократизації; гуманізації; інформатизації; розвитком комп'ютерних технологій; проведенням певних досліджень в науці, медицині, біології, кібернетиці, космічній сфері. До переліку новітніх людських прав належать евтаназія; зміна статті; трансплантація органів; клонування; одностатеві шлюби; запліднення; незалежне від державного втручання життя за релігійними, моральними поглядами; доступ до Інтернету і т. д. Концепція четвертого покоління прав людини знаходиться на сучасному етапі становлення та розвитку, оскільки дедалі більше вчених досліджують зазначені права, якими керується людство. Звичайно, що існують права, які заборонені нормами релігії та моралі, і відповідно, не знайшли своє правове закріплення в різних країнах світу [4].

Новітні» права четвертого покоління: 1. Щодо права на евтаназію, слід зазначити, що перша країна, яка легалізувала активну і пасивну евтаназію в

Європі є Нідерланди. Активну форму еутаназії офіційно дозволено в таких країнах, як: Нідерланди, Люксембург, Бельгія, Швейцарія та деяких штатах США. Дозвіл на пасивну еутаназію надано в таких країнах, як Швеція, Ізраїль, Фінляндія. 2. Першою країною Європейського Союзу, яка дозволила трансгендерам змінювати в офіційних документах стать без проведення операції, стала Німеччина. 3. Розглядаючи право на клонування, найбільшим противником цього процесу є церква. Слід врахувати, що більшість європейських країн підписали Додатковий протокол про заборону клонування людини 1988 р. До Конвенції Ради Європи про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини 1997 р., норми якого прямо встановлюють заборону клонування.

В будь-якому разі беззаперечним залишається той факт, що визнання нових прав людини, розширення уже існуючого переліку – це одна із тенденцій трансформаційного процесу правового статусу особи, що продиктована вимогами та потребами сьогодення. Однак мало лише визнати ці права, важливо створити та забезпечити ефективні й дієві механізми їх реалізації [5].

Таким чином, слід звернути увагу на те, що виникнення і шлях розвитку прав людини та інституту прав людини загалом, тісно пов'язаний з історичними передумовами становлення права, існування та розвиток людини, які започаткували та розвинули видатні філософи та мислителі Давньої Греції та Риму. Протягом багатьох років, вітчизняні та зарубіжні вчені висвітлювали власне бачення щодо концепції прав людини. Відтак, «права людини» – це певні блага і умови життя людини, які необхідні для її гідного існування та розвитку; права, які належать їй від народження, є невідчужувані та непорушні.

Аналізуючи глобалізаційні процеси та виклики сьогодення щодо четвертого покоління прав людини: 1) потрібно зауважити, що окремі права людини перебувають в бурхливому обговоренні у вітчизняній та зарубіжній правовій доктрині; 2) необхідно визначити, які нові права ми готові

сприйняти для нормального існування та розвитку людства, а які є потенційно небезпечні, що можуть завдати непоправну шкоду майбутнім поколінням та цивілізації в цілому; 3) існує потреба належного нормативного регулювання на міжнародному та національному рівнях.

Отже, враховуючи історико-правові погляди філософів античних часів та сучасні ідеї вітчизняних та зарубіжних вчених щодо зародження, формування та розвитку прав і свобод людини, необхідно в міжнародному і національному вимірах на законодавчому рівні врегулювати нормативно-правову базу щодо визнаних людством (з точки зору релігійних та моральних поглядів) новітніх прав людини четвертого покоління.

Список використаних джерел:

1. Котенко Т. В. Становлення прав та свобод людини у вченнях філософів Стародавньої Греції та Риму. *Альманах права*. 2020. 2020. Вип. 11. С. 127–133.
2. Барабаш Ю.Г., Бориславська О. М., Венгер В.М., Козюбра М.І., Мелешевич А.А. Конституційне право: підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. К.: Ваіте, 2021. 528 с.
3. Антонович М. М. Еволюція поняття прав людини та проблема їх класифікації. *Наукові записки. Серія: Політичні науки*. 2005. Т. 45. С. 9–168.
4. Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
5. Маложон О.І. Четверте покоління прав людини в контексті української сучасності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 12. С. 41–44.
6. Мельник Н.В., Савайда О.І., Здреник І.В. Історичні періоди становлення і розвитку прав людини. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 3. С.52-55.